

ІНДІЙСЬКО-ІРАНСЬКІ ВІДНОСИНИ ТА АМЕРИКАНСЬКИЙ ЧИННИК

П. М. Ігнат'єв

Індія та Іран – країни зі столітніми культурними зв'язками, значення яких у світовій політиці зростає у зв'язку з поглибленням глобалізаційних процесів в Азії. Іран з його унікальним геополітичним розташуванням і значними покладами енергоносіїв видається природним партнером офіційного Делі, зацікавленого у збереженні високих темпів зростання лібералізованої економіки. Однак обоюсторонній інтерес країн до співпраці як між собою, так і у суміжних регіонах конфліктує з бажанням політичної еліти Індії розвивати відносини із США та Ізраїлем задля здійснення докорінної модернізації власного народного господарства. *Мета статті* – дослідити основні етапи індо-іранських відносин, сфери збігу і розходження інтересів сторін, встановити вплив третіх країн на сучасний стан індо-іранського співробітництва.

Особливості відносин Індії та Ірану активно висвітлювались у західній пресі, оскільки це питання викликає заклопотаність офіційного Вашингтона, що провадить політику стримування Ірану. З цього приводу неодноразово робили публічні заяви колишні держсекретар США Кондоліза Райс і президент Дж. Буш-молодший, оприлюднювались енергетичні досьє й аналітичні довідки, розроблені експертами-індологами для конгресу США. В Індії джерелами інформації для ознайомлення стали промови прем'єр-міністрів країни Атала Біхарі Ваджапай та Монмахана Сінгха, лідерів опозиції, публікації таких відомих вчених іранського походження, як Назім Хан та Фара Нааз. В українській історіографії окремих досліджень з цієї проблематики ще не було.

Історичні контакти Ірану та Індії принесли до останньої варново-кастову систему, низку географічних назв (наприклад Індостан, Аллахабад чи Гайдерабад) та плідні культурні обміни.

Буддизм, що зародився на півострові Індостан, справив значний цивілізаційний вплив на східний Іран. У свою чергу, в роки існування імперії Великих Моголів перська мова стала основним інструментом спілкування і дипломатичної переписки правлячої еліти Індії, а урду, поширена на півночі та заході Індостану, увірнула в себе багато слів із фарсі. Будівництво ісламських релігійних споруд у північних і центральних регіонах Індії відбувалось під впливом перських архітектурних тенденцій. Всесвітньовідомий мавзолей Тадж-Махал у місті Агра називали, за його схожість із перським архітектурним стилем, «душею Ірану, що знайшла своє вираження в індійському тілі». В Індії мешкає значний відсоток мусульман-шиїтів і досить заможна община парсів-зороастрійців, представники якої ще в добу Середньовіччя переїхали сюди з території Персії. Нарешті, Британська Індія мала спільний кордон з Іраном (Персією) аж до 1947 р., що сприяло економічним обмінам між територіями, враховуючи домінування у господарстві південної частини Ірану британського капіталу в таких галузях, як банківська справа та залізниці. Однак у роки «холодної» війни відносини обох незалежних країн мали обмежений характер [1].

В останні десятиліття правління шаха Мухаммеда Пехлеві Іран підтримував тісні відносини із США, що й визначило його епізодичні контакти з Індією, яка орієнтувалася на СРСР. Після нафтового ембарго 1973 р. і стрімкого зростання цін на «чорне золото» міжнародний вплив Ірану в світі суттєво зріс, однак

Ігнат'єв Павло Миколайович – кандидат політичних наук, доцент Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

прихід до влади в країні ісламських фундаменталістів на чолі з аятолою Хомейні ізолював її в регіоні, оскільки в 1980-ті роки іранська зовнішня політика вирізнялася домінуванням радикального ісламського чинника та спробами «ідеологічного експорту» революції до країн, де мешкали представники шиїтської спільноти. Це ускладнювало відносини Ірану та Індії. Зокрема, консервативне духовенство неодноразово критикувало порушення прав людини у Кашмірській долині індійською армією і комуналістські погроми представників мусульманської меншини індусами. Індія, що офіційно дотримувалась нейтралітету в ірано-іракській війні 1980–1988 рр., більше тяжіла до Іраку, де вона мала значні торговельні інтереси й будівельні проекти. На противагу нерегулярним індійсько-іранським контактам, відносини Ірану і Пакистану в цей історичний період визначалися стабільністю. Іран став першою країною у світі, яка де-юре визнала незалежність Пакистану ще в травні 1948 р., а шах Мухамед – першим в Азії високопосадовцем, що відвідав Пакистан із офіційним візитом у 1950 році. Надалі обидві країни стали членами Багдадського пакту, створеного в 1955 році на противагу СРСР, до якого увійшли Туреччина, Ірак, Іран, Пакистан і Великобританія [2].

Після перемоги ісламської революції в Ірані та введення обмеженого контингенту радянських військ до Афганістану в 1979 р. ситуація в регіоні зазнала кардинальних змін, адже Іран і Пакистан отримали в образі СРСР супротивника, що проводив в Афганістані світські реформи. Це стосувалось як військового режиму генерала Зія-уль-Хака, що здійснював ісламізацію суспільного життя в Пакистані, так і консервативного шиїтського духовенства, яке створило в Ірані єдину в світі теократичну республіку. Під час 10-тирічного перебування обмеженого контингенту військ СРСР у Афганістані в обох країнах мешкали афганські біженці і переховувались моджахеди, які здійснювали військові операції проти радянських військовослужбовців. Період напруженості в ірано-пакистанських відносинах розпочався, коли зникла спільна для них зовнішня загроза. Так, у 1989 р. радянські війська було виведено з Афганістану, внаслідок чого пакистанська й іранська владні еліти вирішили заповнити вакуум впливу, що утворився в країні у 1992 р. після падіння прорадянського режиму Мухамеда Наджибулли, одночасно встановивши

контроль над важливим транзитним коридором до країн Центральної Азії. Під час громадянської війни пуштунський рух «Талібан», що був створений і навчений інструкторами міжвідомчої служби розвідки на території Пакистану, здійснював напади на афганських шиїтів, яких активно підтримував Іран. У серпні 1998 р. внаслідок наступу талібів було захоплено прикордонне з Узбекистаном місто Мазарі-Шаріф, під час штурму якого загинуло кілька іранських дипломатів і тисячі хазарейців. Бійці руху «Талібан» також взяли участь у переслідуваннях шиїтів у прикордонному з Іраном місті Герат, яке офіційний Тегеран традиційно відносив до зони свого впливу. Важливу роль у погіршенні відносин обох країн також зіграли періодичні спалахи сектарного насилля між сунітами і шиїтами в портовому мегаполісі Карачі, внаслідок чого неодноразово гинули не тільки пакистанські шиїти, а й іранські громадяни, зокрема бізнесмени, яких бойовики помилково приймали за місцевих шиїтів [3].

Таким чином, стратегічне суперництво в Афганістані, що розгорнулося між Іраном та Пакистаном з 1989 р., сприяло поступовому налагодженню відносин Індії з Іраном. Новий етап зближення країн розпочався після операції багатонаціональної коаліції проти іракських військ у Перській затоці в 1991 році. Внаслідок своєї непослідовної позиції в конфлікті навколо Кувейту Індія погіршила політичні й торговельно-інвестиційні відносини з нафтовидобувними монархіями, а Ірак практично припинив будь-які прямі економічні контакти з офіційним Делі через міжнародні санкції, накладені на нього Радою Безпеки ООН. Це призвело до виникнення вакууму індійської присутності в районі Перської затоки і втрату Іраку як одного з головних торговельних партнерів країни у Західній Азії. Між тим, потреба економіки Індії в енергоносіях ставала дедалі гострішою через демографічний вибух і нову економічну політику, що призвели до появи десятків мільйонів транспортних засобів і зростання обсягів споживання електроенергії, збільшення кількості малих і середніх підприємств, появи середнього класу з особливим стилем життя.

Іран пропонував не тільки нафтову альтернативу, а й великий споживчий ринок чисельністю понад 60 млн. осіб, що відчував певний товарний голод внаслідок американських санкцій, а також вигідно вирізнявся зручним

геополітичним розташуванням на перетині між Центральною і Західною Азією, Закавказзям. Зі свого боку, політична еліта Ірану також перебувала у пошуках нових партнерів, оскільки єдина ісламська республіка світу була ізольована в регіоні після революції 1979 р. та ірано-іракської війни 1980–1988 рр. Відомо також, що нафтова галузь іранської економіки, яка була об'єктом потужних авіаційних бомбардувань з боку ВПС Іраку під час бойових дій у Перській затоці, терміново потребувала значних коштів для відбудови зруйнованої інфраструктури. Індія, з її завищеними потребами імпорту «чорного золота», видавалася привабливим торговельним партнером, а індійські будівельні компанії могли взяти активну участь у відбудові південно-західного Ірану. Отже, інтереси сторін збіглися як в економічній, так і в стратегічній галузях [4].

Вже в 1993 р. прем'єр-міністр Нарасімха Рао відвідав Тегеран (перша подібна зустріч на високому рівні з часів перемоги ісламської революції), а через два роки в Делі побував іранський президент Хашемі Рафсанджані, який виявив під час контактів із представниками індійської політичної еліти зацікавленість Ірану до започаткування стратегічного партнерства з Індією. Однак розвиток відносин обох країн, що почали набувати динамізму, було поставлено під загрозу подіями грудня 1992 р., коли 200-тисячний натовп релігійних фанатиків із руху хіндутви зруйнував мавзолей Бабрі-Масджид у місті Айодхья (штат Уттар-Прадеш), а іншими регіонами Індії прокотилася низка комуналістських погромів. Незважаючи на гостру критику з боку консервативного духовенства, світські органи іранської влади виявили стриманість. Зокрема, офіційна позиція Ірану полягала в тому, що зруйнування мавзолею не було державним актом з боку Індії, тому немає підстав висувати дипломатичний протест з цього приводу. В заяві було також висловлено побажання, щоб індійська сторона зобов'язалася надалі краще доглядати за дотриманням порядку в районах мешкання мусульманських меншин та відбудувати релігійну святиню [5].

У квітні 2001 р. в Ірані побував прем'єр-міністр Індії Атал Біхарі Ваджпаї. За підсумками візиту, сторони оприлюднили Тегеранську декларацію, яка підкреслила збіг їхніх інтересів у кількох стратегічних галузях. Йшлося про підтримку майбутнього коаліційного уряду

Афганістану; боротьбу з міжнародним тероризмом у всіх його виявах і формах; сприяння розробці нової антитерористичної конвенції під егідою ООН. Нарешті, сторони домовилися розвивати енергетичну співпрацю і розбудовувати транспортний коридор «Південь – Північ», що мав поєднати Південну Азію з Північною Європою. В січні 2003 р. до Індії прибув президент Мухаммед Хатамі, запрошений як почесний гість на святкування Дня республіки, він став першим лідером Ірану, удостоєним такої пошани. Одночасно сторони оприлюднили Делійську декларацію, в якій відзначили прогрес у всіх сферах співробітництва, підкреслили рішучість боротися із виявами міжнародного тероризму, співпрацювати у військово-технічній галузі, займатися тренуванням військового персоналу та офіцерськими обмінами, сприяти стабілізації ситуації в Афганістані [6].

25 січня 2003 р. Індія та Іран підписали угоду про стратегічне партнерство та відкрито осудили США за політику «подвійних стандартів» і невмотивоване бажання розпочати бойові дії проти Іраку, висловивши переконаність, що криза може бути розв'язана мирним шляхом в ООН. Хатамі закликав індійських мусульман брати активну участь у політичному та суспільному житті країни, сприяти її економічному розвитку. Президент Ірану також побував в одному з головних центрів IT-індустрії в місті Гайдерабаді. Під час свого візиту він запросив індійську ділову спільноту, що використовувала мову урду, до тіснішого співробітництва з іранським бізнесом. Гайдерабад вважається одним із «перських» міст Індії з характерною для Ірану архітектурою, де мешкає потужна іранська діаспора, а взагалі шиїтська мусульманська меншина по країні налічує щонайменше 20 млн. осіб. Президент також закликав представників заможного прошарку парсів-зороастрійців, які проживають навколо Мумбаю, активніше вкладати вільні кошти в Іран, який їм культурно близький [7].

Отже, сторони виявили зацікавленість до налагодження взаємовигідної співпраці. У цьому контексті з'ясуємо, які саме галузі співпраці обидві країни вважають перспективними. Це:

подолання міжнародної ізоляції країнами. Для Індії, яка має напружені відносини з мусульманськими країнами через Кашмірську проблему, важливого значення набуває партнерство

з Іраном, що справляє значний вплив на Організацію Ісламська Конференція (ОІК). Індія неодноразово заявляла, що вона бажає претендувати на членство в ОІК як країна з другим найбільшим у світі мусульманським населенням після Індонезії. До складу ОІК входить 29 відсотків країн, присутніх в ООН, 47 відсотків країн – членів Африканського Союзу, практично всі члени арабських організацій. Таким чином, ОІК є організацією, з якою потрібно рахуватися Індії при плануванні своєї зовнішньої політики [8]. У свою чергу, для Ірану союз з офіційним Делі важливий з міркувань подолання ним ізоляції у світі, яка досі зберігається через труднощі у відносинах із США і продовження ядерної програми нібито військового призначення. Тим більше, що у майбутньому Індія матиме непогані шанси стати постійним членом Ради Безпеки ООН, чим може послугуватися Іран;

інтереси обох країн збігалися в Афганістані з огляду на низку причин. По-перше, правляча еліта Ірану вважала рух «Талібан» абсолютно неконтрольованим і пропакистанським. По-друге, з Афганістану до Ірану пролягав наркотрафік, з організаторами якого таліби практично не боролися. До Індії наркотичні речовини з Афганістану потрапляли через пакистанський та непальський кордон, а до Ірану – через афганський. Нарешті, Іран мав намір зберегти вплив на західні області Афганістану, в яких мешкали шиїти. За таких обставин офіційному Тегерану був потрібен не пропакистанський режим у Афганістані, а хоча б нейтральний. Представники іранської правлячої еліти вважали, що допомагаючи «Талібану» Пакистан намагається нівелювати іранський вплив на західний і північний Афганістан та замкнути на собі постачання енергоносіїв з країн Центральної Азії до півострова Індостан, особливо у світлі планів офіційного Ісламабада побудувати порт Гвадар для обслуговування центральноазійських товаропотоків. У свою чергу, офіційне Делі неодноразово висловлювало переконаність, що на території Афганістану діють табори з підготовки терористів, а кошти від нелегального вивезення наркотичних культур частково йдуть на фінансування «партизанської» війни в Кашмірській долині. Отже, для обох країн як потенційні партнери значно привабливіше виглядали «Північний Альянс» і непустунські племена Афганістану. Тим більше, що члени руху «Талібан» необачливо дали

привід для загострення відносин як з Індією, так і з Іраном. Йдеться про знищення двох велетенських статуй Будди в Баміані та страту іранських дипломатів у Мазарі-Шарифі [9]. Тепер, коли Афганістан президента Хаміда Карзая має тісні відносини з лідерами обох країн, Індія та Іран реалізують на його території спільні транспортні проекти в напрямку Центральної Азії – Афганістан – Іран, особливо в контексті того, що ця країна 2005 року стала членом Південноазійської асоціації регіонального співробітництва. По-суті, Іран – єдиний регіональний союзник офіційного Делі, який може суттєво допомогти йому у складному завданні відбудови афганської економіки, оскільки через іранську територію транспортуються транзитом основні обсяги індійської гуманітарної допомоги та товаропотоків.

Транзитний потенціал Ірану дуже вагомий. Що стосується Центральної Азії, то Індія й Іран також мали спільну зацікавленість у стабільності цього регіону. Для Ірану нові прикордонні країни відігравали важливу політичну роль, оскільки нестабільність у них могла вплинути й на ісламську республіку. Подібне завдання переслідувала також Індія, маючи намір паралельно освоювати центральноазійські ринки, що відчували гострий дефіцит товарів широкого вжитку, характерний для них з радянських часів, коли у народному господарстві домінувала важка промисловість і бавовняна галузь. Індію приваблювали також енергетичні ресурси регіону, золота руда Киргизстану та Узбекистану (Індія – найбільший у світі імпортер благородного металу, на який припадає чверть усього його імпорту), рідкоземельні мінерали Казахстану. Територія Ірану була найкоротшим коридором для індійських товарів, що прямували до країн Каспійського узбережжя. Тому зацікавлені сторони розпочали реалізацію кількох транспортних проектів, а саме: Індія – Іран – Туркменистан, Індія – Іран – Азербайджан і Індія – Іран – Каспійське море – Російська Федерація. Індійські інвесторикладають гроші в розширення найсхіднішого порту Ірану Чабегара на узбережжі Аравійського моря, який є природним конкурентом пакистанського Гвадара як основного пункту з обслуговування товаропотоків із Центральної Азії та Афганістану. Розвиток інфраструктури порту дає змогу поєднати цей регіон Ірану шляхами сполучення з Афганістаном, а далі – з країнами Центральної Азії, що ставить під загрозу

монополію Пакистану на транзит товарів із цього регіону. Більше того, іранська сторона зможе розвантажити потужності порту Бендер – Аббас, розташованого в Ормузьській протоці. Планується, що він стане основним для товаропотоків, що прямують до РФ та решти Європи, а Чабегар матиме регіональне значення. Привабливість Ірану як країни зі значним транзитним потенціалом посилюється тому, що останній вже встиг розбудувати низку залізничних гілок на кордоні з Туркменістаном та на узбережжі Каспійського моря впритул до паромних переправ і може послугуватися туркменським портом Туркменбаші [10].

Сторони також зацікавлені у взаємовигідній торгівлі, адже за паритетом купівельної спроможності Індія має четверту найбільшу в світі економіку й імпортує 70 відсотків енергоносіїв, будучи самодостатньою тільки в низькоякісному кам'яному вугіллі. З географічного погляду, величезний півострів Індостан, обділений нафтовими та газовими родовищами, є найближчим ринком для збуту іранської нафти та газу. В 2003–2004 рр. індійсько-іранський товарообіг становив лише 2,8 млрд. дол. США. Індія купувала переважно світлу нафту (приблизно 7,5 відсотків всього індійського імпорту нафтопродуктів) та зріджений газ, хоча в імпорті з Ірану посіли помітне місце такі товари, як сушені фрукти, фісташки й вовна. До Ірану завозили хімікати, рис, металопрокат, ліцензійні і гербальні ліки, фрукти і соки, цукор із цукрової тростини, програмні продукти. У 2007 р. обсяги двосторонньої торгівлі вже перевищили 9 млрд. доларів США. Індійська сторона пропонує, щоб Іран закуповував більше промислового обладнання й програмного забезпечення для модернізації таких галузей своєї економіки, як автомобілебудування, IT-індустрія, текстильне виробництво [11]. Розглядається можливість спрощення візового режиму, адже обидві країни мають населення, частина якого є платоспроможною, а культурні здобутки Індії та Ірану всесвітньо відомі.

Індія та Іран зацікавлені в енергетичній співпраці. Іран, що має другі найбільші в світі поклади природного газу після Російської Федерації, в XX ст. практично не експортував цей енергоносіє, покладаючись на «чорне золото», світові ціни на яке демонстрували непогану динаміку. Отже, його велетенські газові поля ще тільки починають розроблятися, що не

може не цікавити Індію. У свою чергу, Іран бажає прив'язати до себе «газовою голкою» сусідів, поставивши у такий спосіб відносини з ними у галузі на довгострокову основу. Це означає, що країна активно лобіюватиме політику трубопроводів на протипагу перевезенню зрідженого газу спеціальними суднами. У цьому контексті Іран надає значну увагу проекту транспортування природного газу територією Пакистану до Індії (ІПІ) через газопровід. Розробляється кілька варіантів прокладання труб і супутньої інфраструктури: через пакистанські Белуджистан та Сінд або по дну Аравійського моря. Проект ІПІ передбачає будівництво 2600-кілометрового газопроводу вартістю 7,5 млрд. доларів США. Роботи з його прокладання мають розпочати у 2009 р. і закінчити в 2012 році [12]. Наголосимо також, що хоча основними постачальниками нафти до Індії є Саудівська Аравія та ОАЕ, Іран спроможний агресивно збільшити свою частку «чорного золота» на індійському ринку завдяки порівняній географічній близькості до Індії.

Індійсько-іранські відносини ніколи не були вільними від впливу сторонніх чинників. З часу ісламської революції та захоплення американських дипломатів як заручників радикальними студентами в Тегерані у 1979 р. Сполучені Штати Америки розглядають Іран як свого принципового супротивника. Крім того, суттєвий вплив на прийняття рішень у конгресі США має єврейське лобі, яке не влаштовують такі радикальні складові зовнішньополітичного курсу Ірану, як опозиція близькосхідному мирному процесові, фінансова допомога палестинським рухам і воєнізованій організації ліванських шіїтів «Хезболла». У роки ірано-іракської війни 1980 – 1988 рр. США надавали розвідувальну супутникову інформацію іракській армії, а американські кораблі ВМФ і винищувачі інколи брали безпосередню участь у бойових діях у Перській затоці. Після певної паузи, викликані захопленням іракськими військами Кувейту, США знову звернули увагу на Іран у 1993 році [13]. Президент Уільям Клінтон оголосив про проведення політики «подвійного стримування» Ірану та Іраку, а американський конгрес неодноразово приймав закони, що регламентували запровадження санкцій проти іноземних компаній, що інвестують кошти в іранську економіку. США також відмовилися розморозити 17 млрд. дол. США, що перебували на рахунках у американських

банках ще з часів шахського режиму. Оскільки за роки правління Клінтона США та Індія не були союзниками, а США наклали на Індію санкції після ядерних випробувань у 1998 р., офіційне Делі переважно ігнорувало американські перестороги щодо зближення з Іраном. Але зовсім інша ситуація склалася в регіоні тоді, коли до влади в Сполучених Штатах Америки прийшов Дж. Буш-молодший. Бажання президента стримувати КНР і його кампанія глобальної війни з тероризмом сприяли політичному зближенню офіційного Вашингтона з правлячою елітою Індії. Іран, який в США сприймався вкрай недоброзичливо, відразу був оголошений Бушем-молодшим країною так званої вісі зла, до якої увійшли також Північна Корея та Ірак [14].

7,5-мільярдний контракт на постачання газу з Ірану до Індії через територію Пакистану, який передбачав щорічне транспортування трубопроводом значних обсягів цього енергоносія до Індії протягом 25 років, викликав занепокоєння у Вашингтоні. По-перше, він порушував положення Закону про санкції проти Лівії та Ірану від 1996 р. (замінений у 2007 р. Законом про санкції проти Ірану), які передбачали каральні заходи проти тих компаній, що інвестували в енергетичний сектор Ірану понад 20 млн. доларів США і могли істотно полегшити складне економічне становище країни. По-друге, за реалізації проекту Іран міг отримати значні прибутки, які, на переконання США, можуть піти на придбання чи розробку високотехнологічної зброї і доведення до успішного завершення ядерної програми військового призначення. Трубопровід міг також створити небезпечний прецедент для регіону, внаслідок чого інші країни замисляться про вихід на якісно новий рівень співпраці з Іраном, враховуючи його ключове геополітичне розташування. Нарешті, він був здатен переорієнтувати в майбутньому енергетичні потоки з напрямку Центральна Азія – Туреччина – Південна Європа на Центральна Азія – Південна Азія. Тому багато оглядачів пов'язують зміну позицій Дж. Буша-молодшого щодо Індії в ядерному питанні (США пообіцяли офіційному Делі необмежений допуск до цивільних ядерних технологій) з бажанням його адміністрації дипломатично «відірвати» Індію від Ірану [15].

Індія опинилась у складному становищі, і її політична еліта, представлена правлячим ІНК, прийняла рішення про доцільність взаємодії із

США в галузі мирного атому і тимчасову відмову від вигідного контракту з Іраном доти, поки американський конгрес не ратифікує угоду США та Індії про співпрацю в ядерній сфері. Підігруючи американській стороні, прем'єр-міністр Манмохан Сінгх заявив у 2005 р., що проект дуже витратний і може себе не виправдати з економічного погляду, а Пакистан є занадто нестабільним, щоб стати партнером Індії в енергетичній галузі. Індія також побоюється збільшення транзитної ставки з боку Пакистану, яка може бути переглянута, якщо відносини між країнами загостряться [16]. У 2008 р. КНР заявила, що може взяти участь у проекті, якщо від його реалізації відмовиться Індія. Це створює додатковий тиск на офіційне Делі, яке вже програто змагання з КНР за газові пласти на території М'янми. Однак насправді густозаселена західна Індія з потужним промисловим поясом є набагато перспективнішим споживачем енергоносія, ніж пустельний західний регіон КНР, тому йдеться, швидше, про бажання КНР допомогти Пакистану тиснути на Індію [17].

Момент істини для Індії настав, коли світова спільнота почала перейматися іранським ядерним досьє. Подібна зацікавленість значно зросла після приходу до влади в Ірані 2005 р. представника ультраконсерваторів Махмуда Ахмедінеджада, колишнього мера Тегерана, якого американські засоби масової інформації намагалися звинуватити в тому, що він був учасником штурму диппредставництва США в 1979 році. Індійська сторона могла утриматись під час голосування в МАГАТЕ, коли розглядалось питання іранського ядерного досьє, але під тиском США її представник в цій організації проголосував 24 вересня 2005 р. за резолюцію, що передбачала осуд політики офіційного Тегерана в ядерному питанні, а в лютому 2006 р. за його таки участі була підтримана нова резолюція, яка санкціонувала передачу справи на розгляд Ради Безпеки ООН. З одного боку, ці рішення Індії приймалися під тиском США, з другого – серед індійських можновладців справді не було бажання сприяти появі в регіоні ще однієї ядерної держави з балістичною програмою. Таке рішення правлячого ІНК призвело до значних проблем для цієї партії всередині Індії. Перед офіційним Делі, яке виступало одним із головних порушників режиму нерозповсюдження ядерної зброї, виникла не тільки моральна дилема, а й питання

загострення чи розриву відносин з Іраном. З другого боку, Індія проголосила себе «відповідальною країною з ядерною зброєю», тому вона не могла відкрито підтримувати Іран, проти якого виступають члени постійного клубу Ради Безпеки ООН – США та Великобританія [18].

Позиція Індії між «двох вогнів» була непростю. На уряд Манмохана Сінгха тиснули його коаліційні партнери – ліві партії, яким не подобалося зближення з «імперіалістичними» США за рахунок важливого регіонального союзника. Їх представники заявляли, що відштовхуючи Іран, Індія втрачає унікальний шанс вирішити на багато років питання своєї енергетичної безпеки. У країні також мешкає приблизно 150 млн. мусульман, серед них значний відсоток шіїтів, які у конфлікті США та Ірану – беззастережно на боці останнього. Свідченням цього були масові протести на вулицях Делі під час візиту американського президента. Мусульмани, які під час парламентських виборів традиційно більше схиляються на бік ІНК на протигагу індуїстській «Бхараті Джанаті», також незадоволені зближенням Індії з Ізраїлем та США. Багато критиків проамериканської політики чинного прем'єр-міністра ставили риторичні запитання: як Індія захистить свої інтереси в Центральній Азії та Афганістані, якщо вона перетворить Іран на свого супротивника? Невже співпраця в галузі цивільних ядерних технологій із США (за наявності низки контрактів із Російською Федерацією на спорудження АЕС) зможе компенсувати втрату енергетичного і транзитного потенціалу Ірану, виходу через його територію до держав Середнього Сходу і Центральної Азії? [19].

З другого боку, США переконані, що країна, яка має намір бути стратегічним союзником Вашингтона, не може підтримувати тісні зв'язки з режимом у Тегерані. США намагаються тиснути також на Пакистан, щоб він відмовився від газового проекту. За позицією США стоїть також бажання витіснити Російську Федерацію зі сфери ядерної енергетики в Індії й Ірані, завантажити власну промисловість індійськими замовленнями. США не заперечують проти того, щоб Індія купувала іранський газ у зрідженій формі, однак категорично проти будь-яких довгострокових проектів за участю Індії та Ірану [20].

Індія справді не може одночасно дотримуватися двох різних позицій. Союз із США потрібен офіційному Делі для того, щоб стримувати КНР, зменшити диспропорційну енергетичну залежність від Російської Федерації, досягти якісної модернізації збройних сил. Та й сама угода про енергетичну співпрацю критично важлива для Індії, бо, згідно з положеннями, країна взяла на себе зобов'язання не розповсюджувати ядерні технології та підтримувати однойменний міжнародний режим, а США, у свою чергу, пообіцяли внести зміни до власного законодавства, щоб дозволити передачу Індії цивільних ядерних технологій. Зрештою, правляча еліта Індії вирішила, що доступ до здобутків ядерної енергетики США (сьогодні тільки 2,7% потреб Індії в електроенергії забезпечують АЕС) та тісні політичні відносини з єдиною наддержавою світу потрібніші, ніж нафта й газ, які може запропонувати Іран. Офіційному Делі також не подобається, що Іран супроводжує свою ядерну програму популістською панісламською риторикою, обіцяючи «поділитися» ядерними технологіями з мусульманськими країнами. Нарешті, Іран непокоїть тісна військово-технічна співпраця Індії з Ізраїлем, внаслідок якої збройні сили Індії отримали безпілотні літаки-розвідники, «повітряні» радари типу AWACS та спецобладнання для анти-терористичних операцій, а ізраїльські фахівці запустили з космодрому в штаті Андхра-Прадеш всепогодний супутник-розвідник TECSAR у січні 2008 року. Офіційний Тегеран непокоїть те, що супутник вестиме спостереження за Іраном і Сирією, однак МЗС Індії назвало запуск розвідника зі своєї території «суто комерційним». Таким чином, увесь позитив двосторонніх відносин, накопичений у 1990-ті роки, нині опинився під загрозою [21].

У травні 2008 р. президент Ірану Махмуд Ахмедінеджад прибув до Індії, повертаючись додому після перебування на Шрі-Ланці. Перетворивши зупинку для заправки літака на несподіваний візит, Ахмедінеджад вирішив перервати паузу в індо-іранських відносинах. Після прибуття іранського гостя індійське Міністерство закордонних справ заявило (для США, які вимагали, щоб Індія вплинула на Іран в ядерному питанні): «Індія та Іран уособлюють дві стародавні цивілізації, відносини між якими налічують століття, а тому в змозі самі подбати про різні аспекти своєї взаємодії». Вважається, що сторони зроблять спробу реанімувати проекти

наземного транспортування газу і його придбання в Ірані у зрідженому виді. Отже, офіційне Делі зрештою вирішило знову налагодити контакти з Іраном, незважаючи на незадоволення США, оскільки у відносин обох країн є значний потенціал. Це відбулося також тому, що в самій Індії на порядку денному стояли парламентські перегони, і правляча ІНК вирішила у такий спосіб продемонструвати виборцю, зокрема мусульманському, свою зовнішньополітичну самостійність [22].

Висновки. Отже, Індія та Іран підтримують тривалі історичні культурні й економічні контакти, розвиток яких було призупинено в роки «холодної» війни. Закінчення цього періоду міжнародних відносин дало змогу Індії та Ірану зблизитися з огляду на збіг інтересів сторін. Бажання обох країн подолати ізоляцію на світовій арені (Іран як радикальна шіїтська теократична республіка, Індія як країна з незадовільним іміджем у мусульманському світі) підштовхнули їх до взаємовигідного співробітництва, особливо враховуючи їх обопільну недовіру до офіційного Ісламабада, пов'язану з громадянською війною в Афганістані. Розпад СРСР та поява в Центральній Азії низки нових країн, а також стабілізація ситуації в Афганістані створили необхідні передумови для співпраці Індії та Ірану в реалізації транспортних проектів з 2001 року. Для Індії Іран є важливою транзитною територією на шляху до Афганістану, країн Центральної Азії, Закавказзя і Російської Федерації. Індія також зацікавлена в своїй військовій присутності у стратегічних територіальних водах Ірану, який є частиною Перської затоки та протоки Ормуз. Нарешті, важливу роль у двосторонніх відносинах відіграє енергетичний чинник, адже для підтримання високих темпів зростання ВВП Індія, яка закуповує 70 відсотків енергоносіїв за кордоном, має орієнтуватися на Іран, який є їх найближчим постачальником. США заперечують проти розвитку відносин Індії та Ірану, оскільки це може принести значні економічні дивіденди офіційному Тегерану, зайнятому розробкою таємної ядерної програми та «зривом близько-східного мирного процесу». Допоки США здобули тактичну перемогу над Іраном, змусивши офіційне Делі в 2005 – 2006 рр. підтримати заходи, спрямовані проти ядерних зусиль Ірану. Однак така політика загрожує Індії втратою впливу на Центральну Азію та мільярдними економічними збитками, тому є висока

ймовірність того, що Індія погодиться на припинення військово-технічної співпраці з Іраном, щоб частково задовольнити вимоги США, але надалі розвиватиме транспортно-енергетичну складову співробітництва. Для України це дослідження становить практичний інтерес у світлі використання вітчизняними підприємствами індійсько-іранських транспортних коридорів і проникнення на ринки Ірану та Афганістану.

Джерела

1. *Official site of Indian ministry of external affairs: Country briefings: India – Iran bilateral relations.* – <http://meindia.nic.in/>
2. *Farah Naaz.* India – Iran relations 1947 – 2000 // *Strategic Analysis.* – 2001. – Volume 24. – Number 10.
3. *Alom Shah.* Iran – Pakistan relations: political and strategic dimensions // *Strategic analysis.* – 2004. – Volume 28. – Number 4.
4. *Farah Naaz.*
5. *Shubha Singh.* West meets East // *The Opinion.* – 2001. – April 16.
6. *Official site of Indian ministry of external affairs: The republic of India and the Islamic republic of Iran New Delhi declaration,* 25 January of 2003. – <http://meindia.nic.in/declarestatement/2003/01/25jd1.htm>.
7. *Singh G.* Iran: which way will the camel sit? // *Asia times.* – 2003. – February 5.
8. *The OIC and India: signals of re-think* // *Hindu.* – 2006. – January 30.
9. *Donald L. Berlin.* Indo-Iran relations: a deepening entente. *Asia-Pacific centre for security studies*, October of 2004.
10. *Iran forges strategic ties with India* // *The Tribune.* – 2003. – January 26.
11. *Iran – India trade at 9 billion* // *Iranian ws.* – http://www.iranian.ws/iran_news/publish/article_23991.shtml
12. *Iran and India true friends: Ahmadinejad* // *Arab news.* – 2008. – May 1.
13. *Ігнат'єв П. М.* Країнознавство. Країни Азії. – Чернівці, 2006. – С.162.
14. *Bush pushes «axis of evil» line* // *CNN web site.* – <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/02/18/bush.terror/>
15. *Rajesh Kumar Mishra.* Iran's nuclear case and India // *Strategic analysis.* – 2006. – Volume 30. – Number 1.
16. *Rajesh Kumar Mishra.*

17. *Iran gas: China waits as India waivers* // Asia times. – 2008. – March 6.
18. *Sujit Dutta*. India and the Iranian nuclear stand-off//Strategic analysis. – 2005. – Volume 29. – Number 3.
19. *Alan Kronstadt, Kennet Karzman*. India – Iran relations and USA interests. CRS report for Congress, 2006.
20. *India's* interests collide over Iran // Power and Interest news report of 28 October of 2005. – http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=389
21. *An Iranian sister* //The Frontline. – 20002. – Volume 19. – Issue 7.
22. *Alan Kronstadt, Kennet Karzman*. India launches Israel satellite to spy on Iran // Gulf news. – 2008. – January 21. – http://www.gulfnews.com/region/Middle_East/10183665.html
23. *Delhi dairy* // Gulf Times. – 2008. – May 7.